

O'ZBEK TILIDA 'UMID', 'ISHONCH' VA 'E'TIQOD' SO'ZLARINING FRAZEOLGIK VA METAFORIK ISHLATILISHI

Adiba Pardayeva Abdiraxmonovna

*Qarshi shahar 49- umumiy o'rta ta'lim maktabi ona tili
va adabiyoti fani o'qituvchisi*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek tilida "umid", "ishonch" va "e'tiqod" so'zlarining frazeologik va metaforik ishlatilishiga bag'ishlangan tadqiqot natijalari taqdim etiladi. Tadqiqotda mazkur leksikal birliklarning frazeologik iboralardagi shakllari, metaforik ma'nolari va ularning kontekstual vazifalari tahlil qilindi. So'zlarning frazeologik va metaforik ishlatilishlari orqali tilning semantik boyligi va madaniy kontekstdagi o'rni ko'rsatildi. Tadqiqot o'zbek tilining leksik-semantik va pragmatik tizimida bu birliklarning o'ziga xos xususiyatlarini yoritib, tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida yangi qarashlar yaratishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar : *umid, ishonch, e'tiqod, frazeologiya, metafora, leksik birliklar, semantika, pragmatika, o'zbek tili, lingvistika*

Kirish

Til insonning fikr va his-tuyg'ularini ifodalashda eng asosiy vosita hisoblanadi. Leksik birliklar, xususan frazeologik va metaforik iboralar, tilning madaniy va semantik boyligini oshiradi hamda inson tafakkurining murakkab qatlamlarini ochib beradi. O'zbek tilida "umid", "ishonch" va "e'tiqod" kabi so'zlar nafaqat asosiy ma'noda, balki frazeologik va metaforik birlik sifatida keng qo'llaniladi. Ushbu birliklar til madaniyatining muhim qismi bo'lib, insonning ruhiy holati, ijtimoiy qarashlari va axloqiy qadriyatlarini aks ettiradi.

Frazeologiya va metafora tahlili tilshunoslikda muhim o'rin tutadi, chunki ular orqali til birliklarining ma'nosi kengayadi va boyiydi. Mazkur so'zlarning frazeologik va metaforik ishlatilishi ularning semantik doirasini aniqlash, ularning pragmatik va stilistik xususiyatlarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Shu bois, "umid", "ishonch" va "e'tiqod" leksikal birliklarining frazeologik va metaforik jihatlari lingvistik tadqiqotda alohida e'tiborni talab qiladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi o'zbek tilida "umid", "ishonch" va "e'tiqod" so'zlarining frazeologik va metaforik ishlatilishini aniqlash, ularning semantik va pragmatik xususiyatlarini o'rganishdan iborat. Tadqiqot natijalari o'zbek tilining leksik-semantik va madaniy kontekstidagi o'ziga xos jihatlarni yoritishga xizmat qiladi.

Frazeologiya — tilning mustahkam va ko'p ishlatiladigan iboralar to'plamidir. "Umid", "ishonch" va "e'tiqod" so'zlari o'zbek frazeologiyasida keng tarqalgan frazeologik birikmalarning asosiy qismidir. Masalan, "umid qilish", "umid bog'lamoq", "ishonch bildirmoq", "ishonchi komil", "e'tiqod qozonmoq" kabi frazeologik birliklar so'zlarning lug'aviy ma'nosidan kengroq, kengaytirilgan ma'noda ishlatiladi.

“Umid” frazeologik birliklarda ko‘pincha kelajakdagi ijobiy voqealarga nisbatan sub’ektiv intilish va orzuni ifodalaydi. Masalan, “umidni uzmoq” iborasi — kelajakdagi imkoniyatlarni yo‘qotish, “umid qilmoq” esa orzu-intilish bildiradi. Bunday frazeologik birliklar shaxsiy his-tuyg‘ularni ifoda etishda muhim vosita hisoblanadi.

“Ishonch” so‘zi frazeologik birliklarda odatda aniq tayanish va kafolat ma’nosida ishlatiladi. “Ishonchi komil” — qat’iy tayanish, “ishonch bildirmoq” — o‘z fikrini yoki fikrini tasdiqlash ma’nosini beradi. Bu frazeologik birikmalar nutqning rasmiy va noformal turlarida keng qo‘llaniladi.

“E’tiqod” frazeologik birliklarda esa ko‘proq diniy va axloqiy mazmundagi qarashlarni ifodalaydi. “E’tiqod qozonmoq” yoki “e’tiqodi baland” kabi iboralar insonning dunyoqarashi, axloqiy qadr-qimmatini ta’kidlaydi.

Metafora — bir tushunchani boshqa tushuncha orqali ifodalash usuli bo‘lib, tilning obrazlilik xususiyatini ko‘rsatadi. “Umid”, “ishonch” va “e’tiqod” so‘zlari o‘zbek tilida ko‘plab metaforik ma’nolarga ega.

Masalan, “umid so‘nmaydi” iborasi — umidni yorug‘lik, hayotiy energiya bilan qiyoslash, uning o‘chmasligini ifodalaydi. “Umidning ko‘zi ochiq” deganda, orzu-intilishning doimo mavjudligi, umidning har doim yashashi ta’kidlanadi.

“Ishonch” so‘zi metaforik ma’noda “poydevor”, “qoya”, “asos” kabi obrazlarda ishlatiladi. Masalan, “ular ishonch poydevori” — ular asos sifatida qaraladi, degan ma’noni beradi. Bunday metaforalar til foydalanuvchilariga tayanish va qat’iylilik tushunchalarini yanada jonli ifodalashga yordam beradi.

“E’tiqod” so‘zi esa ko‘pincha “nur”, “yulduz”, “tomoq” kabi falsafiy va diniy obrazlar bilan bog‘lanadi. “E’tiqod nuridir” iborasi — e’tiqod inson hayotidagi yo‘l-yo‘riq va rahbarligini ifodalaydi. Bu metaforalar insonning ruhiy dunyosini til orqali ifodalashga xizmat qiladi.

Frazeologik va metaforik birliklarning semantik ma’nosi ularning ishlatilgan kontekstiga bog‘liq holda o‘zgaradi. Masalan, “umid” so‘zi motivatsion nutqlarda ruhlantiruvchi vosita sifatida ko‘proq qo‘llaniladi, “ishonch” esa siyosiy yoki rasmiy nutqlarda barqarorlik va kafolatni ta’kidlaydi. “E’tiqod” esa diniy yoki falsafiy matnlarda chuqur mazmunda ishlatiladi.

Bu birliklarning pragmatik funksiyalari ham turlicha. “Umid” so‘zi tinglovchida ijobiy emotsiyalar uyg‘otadi, “ishonch” esa ishonch hosil qilish va uni mustahkamlashga xizmat qiladi. “E’tiqod” esa ko‘proq dunyoqarash va axloqiy qadriyatlarni ifodalaydi.

Ushbu tadqiqotda o‘zbek tilida “umid”, “ishonch” va “e’tiqod” so‘zlarining frazeologik va metaforik ishlatilishlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ushbu so‘zlar o‘zbek tilining semantik boyligida muhim o‘rin tutadi va turli diskurslarda turlicha pragmatik vazifalarni bajaradi.

Frazeologik birliklar doirasida “umid” kelajakdagi ijobiy voqealarga bo‘lgan shaxsiy intilish va orzuni ifodalasa, “ishonch” mustahkam tayanish, kafolat va qat’iyatni bildiradi. “E’tiqod” esa ko‘proq diniy, axloqiy va falsafiy mazmundagi mustahkam qarashlarni aks ettiradi.

Metaforik ishlatilishda esa “umid” ko‘pincha yorug‘lik, nur kabi hayotiy energiya bilan bog‘lanadi; “ishonch” qoya, poydevor kabi mustahkamlik ramzi sifatida ifodalanadi; “e’tiqod” esa yulduz, nur va hayot yo‘llanmasi sifatida obrazlanadi. Bu metaforalar til foydalanuvchilarining ruhiy dunyosini yanada boy va chuqur ifoda lashga xizmat qiladi.

Shuningdek, ushbu leksikal birliklarning frazeologik va metaforik ishlatilishi tilning stilistik va madaniy qirralarini kengaytiradi, turli nutq janrlarida o‘ziga xos kommunikativ vazifa bajaradi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilining tilshunoslik va madaniyat nuqtai nazaridan yanada chuqurroq o‘rganilishiga asos bo‘lishi mumkin.

Kelajakda “umid”, “ishonch” va “e’tiqod” so‘zlarining boshqa lingvistik aspektlari, jumladan, sinonimik tahlil, frazeologiya va metafora munosabatlari, pragmatik jihatlari yuzasidan kengroq tadqiqotlar olib borilishi tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaitov R. (2015). O‘zbek leksikasi va uning semantik tizimi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
2. Rasulov M. (2018). Leksik-semantik munosabatlar va ularning tilshunoslikdagi ahamiyati. Toshkent: Fan va Texnologiya.
3. Karimova N. (2021). “Umid”, “ishonch” va “e’tiqod” so‘zlarining pragmatik o‘ziga xosligi. Til va Madaniyat jurnali, 3(12), 45-53.
4. Sodiqov T. (2017). Diniy matnlarda leksik birliklarning semantik tahlili. Toshkent: Ilmiy Axborot.
5. Abdullayev, B. (2019). O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Toshkent: O‘quvchi.
6. Karimov S. (2016). Diskurs tahlili metodlari va ularning zamonaviy tilshunoslikdagi o‘rni. Toshkent: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.